

Gud i en kakerlak

BOKESSAY. Den brasiliansk-jødiske forfatter Clarice Lispector var en stemme så anderledes at ingen kunne placere hende. Hendes forfatterskab kredser hverken om en tabt fortid eller det tabte land, men om at finde et hjem i hjemløsheden.

ALEXANDER CARNERA
Forfatter og skribent.

Forfatteren Clarice Lispector blev født i Podolia, Ukraine, i 1920, men jødeforfølgelserne tvang familien i eksil. De flygtede til Brasilien da Clarice var et år gammel. Hendes forældre var ikke ortodokse jøder, men hendes far var stærkt optaget af jødedom og jødisk mystik. Faren inspirerede hende, ifølge biografisten Benjamin Moser, til at opfatte sproget som en hemmelig kilde til livet og det sande.¹ Hun gik på en jiddisch skole i Recife og blev begravet på den jødiske kirkegård i Rio de Janeiro i december 1977. Hendes gravsten bærer hendes dåbsnavn Chaya, hebraisk for «liv» og «dyr». Clarice var det navn hun fik da familien ankom til Brasilien, og siden hendes bemærkelsesværdige debut *Nær livets vilde hjerte* (1943) blev hun altid omtalt kun med sit fornavn. Selv var hun ikke praktiserende jøde. Hun hverken bad eller frekventerede synagogen, men hun læste hebraisk og var bredt belæst i jødisk tænkning. Til en journalist sagde hun: «Du ved godt jeg er jødisk. Men jeg tror ikke på det vrøvl om jøderne som Guds udvalgte folk.»

Hendes forfatterskab kredser hverken om den eskalerede og fordrevne jøde, om længsel efter at vende tilbage til det tabte land eller skriften som melankolsk sorgarbejde, som hos W. G. Sebald til eksempel. Hun skriver snarere uden et hjem, fordi hendes hjem altid var hendes hjemløshed, det hjem hun søgte i sprogets mest fremmedartede stemme. En stemme så anderledes at ingen har kunnet placere hende. I et sprog så mærkeligt, på selv brasilianere fik et nyt sprog ved at læse hende. Fra start til slut skriver hun med en bevidsthed om verdens ufattelighed, en søgen efter andre sjælelige riger, tættere på tingene, dyrne, uskylden, tilstande der overstiger den menneskelige erfaring. I den posthume *Sjermens time* fra 1977, der nylig er oversat til dansk, siger hun: «Så længe jeg har spørgsmål og der ikke findes svar, bliver jeg ved med at skrive.»² Hendes værk er et spørgsmål, som slår hul i selvet og verden, udvider mulighederne, ombyrder al almindelig forståelse uden at formulere tydelige svar.

I sin nye bog, *Time in Exile*,³ bemærker den svensk-brasilianske filosof Marcia Sá Cavalcante Schuback at Clarice omendanner eksilet til en erfaring af overskridelse, ikke som flugt eller et instens højdepunkt, men som en kontakt med det universelle liv hinsides det gode og det onde. Clarices litteratur søger hverken tilbage eller frem i tid, men ind i nuet og nuens hjemløshed, som en konstant tilnærmelse. «Den virkelige kamp, er ikke en kamp for ikke at miste fortiden eller om at forny fremtiden, men den at kunne være til stede i nutiden, at være der hvor man er», skriver Schuback. Hun omtaler den denne kamp som en søgen «efter et hjem i hjemløsheden, en søgen der aldrig stopper». Clarice er denne mærkelige stemme i litteraturen, for hvem eksilet aldrig handlede om fortidens tab og traumer som sådan, men om det Schuback kalder «sårheden om al eksistentialitet, denne nærhedens skælvn, et siddende liv i mellemrummet, på grænsen mellem udsathed og det ukendte».

EXIT UDEN EXIT
Hjem forbinder vi med sociale bånd, med et land, et sted, et sprog. Litteraturen og filosofien om hjemløshed og eksil, beskriver bruddet mellem et for og et efter. Et syn på eksistensen drevet af spørgsmål som: Hvem er jeg? Hvor kommer jeg fra? Hvor er jeg på vej hen? Om det er Odysseus' lange rejse gennem ukendt land, den kristne tradition om at leve rastløs på jagt efter at vende tilbage til Guds nåde, jødernes udrivelse, forfølgelsen og den fortsatte eksistentialitet, eller vor tids flygtninge, så handler det først og fremmest om at forstå os selv ud fra et brud med fortiden og her søge efter svarene.

Hjem er, ifølge Schuback, i dag blevet vores eget værste mareridt, en «uhjemliggjort» og fremmed størrelse. Med det sidste århundrede har vi været vidne til en nedgang af hjemmet. Gennem de nationale diskurser, udvider hjemmet sig indadtil og odelægger sig selv. Gennem den ydre internationalisering er hjemmet blevet fremmed for sig selv. Den flydende økonomi har i sit kolvandt skabt det Schuback kalder «længslen efter store figurer, der har affødt en ny, fascistisk bevægelse». Vi har gjort hjemmet til en nostalgia.

Denne nostalgia går hånd i hånd med en anden flugt, uadskillelig fra kapitalismens måde at drive livet frem på: en konstant stræben efter forandring, overskrivelse, en fjernelse af alle grænser, som samtidig er en flugt væk fra angsten over ikke længere at kunne skimte en vej ud. Ingen exit, intet udenfor, ingen virkelig overskrivelse. «Vi lever i en træet tid», skriver Schuback. «En tid der skrider. Alle vegne hører vi skriget.» En tid med for mange ting, med for mange informationer, for meget spredning, for meget hastighed. For meget til de få, for lidt til de mange. En kapitalisme der bevæger væren, uden selv at bevæge sig: «Kun en utrættelig bevægelse, altid rettet mod noget 'mere', en ny forskydning, en ny forrykkelse af grænsen, uanset hvad det er. Al kan være alt og derfor ingenting. Resultatet er, en tid der genererer exit uden exit.»

SKÆLVENDE ØJEBLIKKE

Bevægelsen i naturen, mener Schuback, er ekstase. Ekstasen viser en vej ud, men fordi vi forveksler ekstasen med flugt, transcenderer den ontologisk substans, kommer vi ikke ud, men tilbage til os selv. Ekstasens ud er nemlig også bevægelsens ind, et hjem i hjemløsheden, en måde at leve på. Hjem er forbundet med «vænskeligheden ved at være til stede, vænskeligheden ved at give sig hen til eksistensen spændt ud mellem umuligheden af at vende tilbage til ens hjem og umuligheden af at komme».

For Clarice hører det at skrive med til det at miste sig selv, og at gøre det i en fri og skabende opmærksomhed mod det som er. Skrive og tænke ud fra det som sker i mellemrummet, det der sker mellem ordene, mellem form og det formøse, eller som hun skriver, «mellem to kendsgerninger, mellem to musikalske noter, mellem mysteriet og lidelsen». At skrive er et foruroligende erindringsarbejde. Det er som at leve i et filmerende mellemrum af smerte,

hjemmelighed og lykke. Et liv hvori vi er adskilt, men også altid tæt på det vi er adskilt fra. «Eksilets tid er den tid, som vi kun kan nærme os», skriver Schuback.

Livet opdager vi gennem den døvelende gentagelse. Man nærmer sig noget uden at vide hvad man nærmer sig. Man opdager at alt hvad der er, inklusiv én selv, kun er, ved at blive. Men hvordan da leve og være i nærheden af hende blivn til, konfrontere sig med den, skabe og se verden gennem denne prisme? Hvordan leve livet i gerundium (den substantiviske form af et verbum, til eksempel at være væren)? Vi magter det sjældent, falder tilbage enten i nostalgien utopier eller forbrugersmens «lev vildt og stærkt» eller «grub dagers». Det er ved at holde fast og dvæle i denne strenge tilstand, at man bliver til sammen med verden. At holde fast ved det uberlige, at holde den lille fugl fast i hånden halvt lukkede konkyllie [...] at holde skælvende øjeblikke i sin hånd», som Clarice skriver i *Água Viva* (1973).⁴

FRÅ LIV TIL LIV

Nær livets vilde hjerte⁵ må være én af de mest forbløffende debutromaner, skrevet af en kun 23-årig Clarice. Teksten, der omhandler en ung pige, Joana, og hendes forhold til sin kæreste og sin far, er formet som én lang monolog, der bryder med alt hvad man indtil da havde set i brasiliansk litteratur og som fik mange til at sammenligne den med James Joyce' *Ulysses* (1922). Clarice havde på dette tidspunkt endnu ikke selv læst Joyce. Hendes kæreste fra dengang foretog titlen, taget fra en sætning i Joyces *Portrait of a Young Man* (1916).

Hun finder en spirituel impuls, der hvor jøder altid har søgt den: i sproget.

Med sin rige brug af Spinoza, indikerer Clarice et kærtesk element, som hun eksperimenterer med resten af livet. Guds immans i verden. Hvad vil det sige at Gud ikke er udenfor, men i verden, at vi ikke kan skelne mellem Skaberen og det skabte? Først og fremmest at Gud er den akt hvori der skabes liv og væren. Der er ikke noget udenfor denne bevægelse, udenfor troen på et udforskningens ud af denne verdens overrumplende forbindelser, kort sagt, udenfor passionen, tanken, kærligheden og glædens virkender, anstrængelse. Jo mere modtagelig vi er overfor denne verdens kræfter, desto mere højner sindet sin egen kraft til at se verden i andre former.

Et sted i teksten diskuterer den unge Joana hvordfor Gud har vilje og hensigt og kan udføre mirakler: «Guds fuldkomnehed godtør sin eksistens ved at han er ude af stand til at udvise mirakler. At skabe mirakler, for en humaniseret Gud, er ikke far [..]. Hverken forståelse eller vilje er en del af Guds natur, siger Spinoza. Dette gør mig lykkeligere og friere. Fordi

ideen om tilstedeværelsen af en personlig Gud er ganske forførelig.»

Clarices farfar blev brutalt myrdet i Ukraine og hendes mor voldtaget. En hel generation af jøder blev udslettet allerede i mellemkrigsårene. Forestillingen om en personlig og menneskecentreret Gud, som belønner én for ens gode gerninger, led her et totalt knæk. I stedet for at latterliggøre religionen, finder hun en spirituel impuls, der hvor jøder altid har søgt den: i sproget. Hun finder Gud tæt på det mest levende, tæt på det vilde hjerte, der hvor tingene er, spirer, forbindes og forvandler sig, visner og dør. Familiens traume og jødernes eksil, her omdannet til en universel fortvivelse over tabet af Gud. Da Clarice engang blev spurgt om sit forhold til religion, svarede hun: «Jeg er mystiker. Jeg har ingen religion.»

Den yderste virkelighed befinder sig udenfor sproget. I bog efter bog fisker hun efter ordene som agn for den skabende kilde. Hun ombyrder syntaksen, foretager besynderlige ordkombinationer for at nærme sig det skjulte. Selv siger hun: «Jeg søger, jeg søger. Jeg prøver at forstå. Prøver at formidle, hvad jeg har oplevet, til nogen, og jeg ved ikke til hvem, men jeg vil ikke blive siddende alene med det. Jeg ved ikke, hvad jeg skal gøre med det, jeg har oplevet, den dybe desorganisering gør mig bange.»

DA JEG SÅ GUD I EN KAKERLAK

En velklædt, sofistikeret dame træder en dag ind i hushjælperens floj i lejligheden, hvor hun får øje på en kakerlak og gribes af frygt. Hun forsøger at knuse den, men er frastødt og ude af stand til at fuldføre angrebet. Egentlig skulle hun bare have fortsat sin dag, men hun kan ikke få øjnene fra insekten. Hun opdager at kakerlakken mangler noget af sin ryg og sætter sig på knæ for at undersøge den nærmere. Langsomt, ganske langsomt rykker hun tættere og tættere på, indtil hun, til sidst, overvinder sin væmmelse og skovler dens indre, tykflydende masse og far gulvet og putter det i munden. «Åh, Gud, jeg følte mig som døbt af verden», skriver hun, «da hun endelig havde bragt den laveste temperatur med resten af livet til mig. Ind i det at beskrive smagen af kakerlakkens sekret, dens ukendte materie, endelig er har hun en følelse af at have sluppet fri af bevidsthedens byrde. *Passionen ifølge G.H.* (1964) er historien om et menneske der gradvist giver afkald på jeg'et, for i et smertefuld forsøg nå frem til en større virkelighed, Guds eksistens. En virkelighed i dens rå og urene materialitet. Clarice vil virkeligheden som den er, neutral, skrammende og forunderlig. «Min kærlighed til livet; med min mund lænede jeg mig mod min livets stof.»

Kærligheden er mødet med det uendelige mørke formløse blik, kakerlakens væren hvad-som-helst. Et insekt, et historisk dyr, modstandsdygtigt overfor døden, som kravler videre selv efter man har trådt på den: Hvordan være helt åben overfor det som er, uanset hvad det er? Schuback kalder romanen for en omskrivning af Heideggers *Væren og tid* (fordi den handler om væren i tiden), eller

Clarice Lispector.

enda, en ny version af Bibelen (fordi den handler om passionen som lidelse og mulig forløsning). Andre har kaldt den for gotisk horror. Man kunne også kalde den for en kabbalistisk udgave af sort magi, hvor sammensmeltnen af glæde og smerte vælter ud af Guds indifferens i skikkelse af en kakerlak. Se Gud uanset hvad der kommer ud af kakerlakens mave. «Gud eller hvad Du end kaldes», siger G.H., hvor navnet Gud er uden et ord, uden et meddelelse, det udtrykker intet, det er, det stråler, som en hvid masse der flyder fra kakerlakens skjold.

«Ordet var ligeså let og tomt som en sommerflugt», skriver Clarice i *Passionen ifølge G.H.* Man kan kun nærme sig. Leve i dets nærhed. Kredsle om, sætning for sætning, side for side, som musik, som vibration, som tortur, som sabbat, som vrængtrækning, i et sprog der presser sig til det yderste, for at træde ud af det vi kender, det vi allerede forstår, for i kakerlakens dybe sorte øjne at se ind i et ældgamelt liv, oldtidens, stilledens, naturens udtrykløshed, ørkenens sand og salt, tage en bid af det urene, træde ind i dette andet rige, føle ligegyldighedens glæde, al imens den bare står der og venter, kakerlakken. Det handler om at blive stående, ligesom kakerlakken, at holde ud, tale, ikke flygte. Ikke fjærne sig fra nuet, fra kakerlakken, fordi «frelsen

måtte være tingene selv», som hun skriver. Uden et løfte. At skrive og leve i denne nærhed. I skriften at nærme sig dette hvad-som-helst. Gradvist rive sig løs fra jeg'ets bestemtigelser af tingene, for i stedet at give verden (det som sker med den og med mig) min fulde opmærksomhed. Løbe risikoen for at leve mit liv i gerundium, tage denne værens-tilstand på mig, det som sker. Fremtiden sker nu.

I NÆRHEDED AF LIVETS KILDE

«Det er med vilde glæde. Et sandt halleluja. Halleluja, råber jeg, et halleluja iblandet det mørkeste menneskelige hyl af adskillelsens smerte, men dog et skrig af diabolisk lykke.» Sådan indleder hun *Água Viva*. Men vi er langt fra amerikansk gospel eller absurd europæisk eksistentielisme. Hvad der interesserer hende, er ikke psykologisk indledighed eller bevidstheds-skred affødt af meningstab, krigschok eller politisk omvæltning. Hun skriver snarere ud fra en grænseless åbenhed overfor verdens ufattelighed, hverdagens sjælelige rytelse, med syner ind til en anden verden.

Água Viva henviser på portugisisk til en kilde, til springvand, en vandmand eller en gøle (manet). At læse den er som at svømme rundt i ordenes solrige vand, en nærmest ud-ad-kroppen-oplevelse, der slår hul i bevidsthedspejlet og bringer

læseren i kontakt med helt andre sjælelige riger. Tanker kommer og går som improvisationer i en vildd jazz, som hun skriver. Fordi det at skrive, er som musik, at lære, at se. At give form til det formløse, livets grundstof, det anonyme, plankton, gøler, firben, krabber, fortidsdyr, de vitale elementer der binder tingene sammen og komponerer det neutrale liv. I denne kerne får jeg en underlig fornemmelse af ikke at tilhøre den menneskelige race.»

Løbe risikoen for at leve mit liv i gerundium, tage denne værens-tilstand på mig, det som sker.

kation, som meddelelse, som udvendige tegn, det, der får os til at beherske tingene og naturen, som styrer vores liv gennem en abstrakt fremtid, for i stedet at henge sig til sprogets intentionløse kraft, hvor naturen, dyrne og tingene taler med sit stumme gud-givne navn. «Læs min opfindelse som ren vibreren uden anden betydning end hver strålende stavelse», lyder det i *Água Viva*.⁷

At give sig hen er også at føle omsorg, for tingene, for alt det skabte. Det som lyser gennem ordene. Som kræver tid. Som et billedløst sprog. I jødisk mystik må ingen kende eller udtale Guds navn, Jahve. Gud til-tales aldrig (*Ha-schem*), men om-tales kun. I *Água Viva* skriver Clarice: «I den spejlet blev opfundet kendte mennesket kun sit ansigt som et spejlbillede i søens vand. Efter en tid er alle ansvarlige for det ansigt de har. Nu vil jeg se mit. Det er et nøgent ansigt. Når jeg tænker på at der ikke findes dets lige i verden bliver jeg glædeligt rystet. Og det vil aldrig forekomme. Aldrig er det umulige. Jeg kan godt lide aldrig. Jeg kan også godt lide altid. Hvad er der mellem aldrig og altid som forbinder dem så indrekte og intimt?»

TIKKUN OLAM

I den lurianske udgave af den kabbalistiske mystik opkaldt efter den jødiske rabbiner Isaac Luria (1534-1572), kan disharmonien i verden føres tilbage til to begivenheder: Guds oprindelige tilbage-trækning (*tzimtzum*) og det odelagte kar. Gud trak sig tilbage, så verden kunne få form. Opvagen han gav mennesket, var at søge, men samtidig vogte over tingenes hjemmelighed. Guds sammentrækning eller tilbage-trækning, var nødvendig for give plads til verden. I denne bevægelse skjuler han den guddommelige mulighed, der hører til den dybtgliggende adskillelse mellem guder og mennesker. Resultatet er et mørkt tomt rum midt i verden til brug for yderligere skabelse.

Man kan læse Clarices forfatterskab som en måde, ved hjælp af sproget, at trænge igennem det tomme rum, det rum der minder os om hvor ufuldkommen og kakerlakagtige vi er. Udgangspunktet for en sådan skabelsesproces er en verden som er brudt sammen, revet over, også i de senere stadier af emanation og mulige skabelse, i Lurias kabbalisme, omtalt som de odelagte kar. Man kan at Clarice sige, at hun i mange af sine bøger, kredser om de to Lurias' Ulysses, det dyreste i livet og naturens neutrale elementer, der her i deres eksil, holdes i fangenskab af mørkets magter.

I den lurianske mystik skal Messias ligesom den treoende opøse mørkets bund, nedstige til de jordiske vanskeligheder for i dybet at løse fangerne fra deres lænker, befri lysgemynderne fra de materielle skår i *tikkun olam*, «oprensningsarbejde». Gnister der ligger spredt i alle afkroge af verden. Clarices litteratur er dog ikke en dyrkelse af mørkets kræfter, men en frygtløs konfrontation med livets under. Ved at presse sproget til nye grænser, opdage det ikke-menneskelige i mennesket, opdage uskylden, som man har træpet på, den anonyme elendighed i enhver menneske, her i skikkelse af den simple pige Macabéa i *Sjermens time*, en bog der starter og slutter med et ja, skrevet mens Clarice var døende med livmoderkraft. At redde noget af lyset fra potterenskræde (de lurianske potterkar) gennem gentagelse, gennem dvælen, udleve eksilet, hjemløsheden. I Clarices tilfælde at leve i verden dette udenfor. © norske LMD

1. Benjamin Moser, *Why this world. A Biography of Clarice Lispector*, Oxford University Press, 2018.
2. Clarice Lispector, *Sjermens time*, overs. af Tina Lykke Præd, Gyldendal, København, 2020. Norsk oversættelse: *Sjermens time*, overs. af Silje Marck, Bokvennen, Oslo, 2018.
3. Marcia Sá Cavalcante Schuback, *Time in Exile. In Conversation with Heidegger, Blanchot, and Lispector*, SUNY Press, Albany, New York, 2020.
4. Clarice Lispector, *Água Viva*, overs. Tina Lykke Præd, Arena, København, 2003.
5. Clarice Lispector, *Nær livets vilde hjerte*, overs. Anne Ellgæs, Solmar Bokvennen, Oslo, 2018.
6. Clarice Lispector, *Passionen ifølge G.H.*, overs. af Peer Stillestrøm, Høst og forlag, Aarhus, 1995.
7. *On the Mystical Shape of the Earth*, beskriver Gertrud Schöner, hvordan den såkaldte 'ud-af-til' som såkaldt: heres som stemme (Schöcker Books, New York, 1991).